

2023 ON EESTIS SAUNA-AASTA¹

Saared, hiidlased² ja saun³

Koostaja: peatoimetaja Matti Raudjärv (MR)

[50-aastase tänapäevase saunastaažiga saunaline (1973–2023)⁴]

Eestis on palju saari, enamik neist on väikesaared ja paljud neist asustamata. Eesti saarte statistika on uhke: meresaari on meil tervelt 2222 (millest 318 on suuremad kui üks hektar), millele lisandub 133 saart siseveekogudes. Nii suurele hulgale saartele, sh Hiiu saarele ja hiidlastele, mahub ka tohutult erinevaid kogemusi, teiste seas ka saunaga seotud kogemusi, mis ei ole tingimata võrdelised nende suurusega. Lääne-Eesti saarte unikaalne ja mitmekesine loodus, mis on säilinud tänu siinsete inimeste oskustele elada kooskõlas tundliku saare keskkonnaga, on põhjuseks, miks Lääne-Eesti saared (Saaremaa, Hiiumaa, Muhu, Vormis ja Ruhnu) valiti UNESCO programmi „Inimene ja biosfäär“ alaks. Siin kohtud pärisloodusega, naudid saarte traditsioonilist toitu ning koged eripäraselt loomingu, mis inspireeritud merest, maast ja metsast! Lääne-Eesti saarestiku biosfäärialal on UNESCO sertifikaat alates 1990. aastast.⁵

Ka suuruselt seitsmenda saare Kihnu elustiil on kantud UNESCO pärandi hulka. Suuruselt neljas saar Vormsi võib uhkeldada maailma suurima rõngasristide koguga. Suuruselt teine saar Hiiumaa arvatavalt maailma vanima lakkamatult töötanud majakaga. Rääkimata pikkade traditsioonide ja tasemel spaadega kuurortlinnast Kuresaarest Eesti suurimal saarel Saaremaal.

Lisaks pakuvad saared puutumatut loodust ja kordumatut kultuuriajalugu, mida matkates avastada. Veeda meditatiivne puhkus merelõhna ja linnuhälletega, plaani pere ja sõpradega jalgrattaretk või purjekasõit mööda väikesadamaid, võta osa intiimsetest

¹ Sauna-aasta idee autor on ajakirjanik Rein Sikk, eestvedaja aga MTÜ Eesti Maaturism ja nn tagant lükkaja Maaleht. Muuhulgas on Eesti Maaturismi Ühing viimasel paaril aastal eest arendanud Eesti Saunatee võrgustikku. Just ühinguusse kuuluvad saunaaktivistid olid need, kes 4. mail 2022 Lääne-Virumaal Kunda Lammasmäe puhkekeskuses toimunud saunakoolitusel võtsid nõuks kuulutada aasta 2023 sauna-aastaks.

31. jaanuaril 2023 oli käesoleva artikli koostaja telefonitsi ühenduses sauna-aasta idee autori Rein Sikkuga ning informeeris teda artikli avaldamisest meie käesolevas ajakirjas. See rõõmustas teda. Ühtlasi sain loa (autorioigus!) sauna-aasta ja teiste logode kasutamiseks käesolevas ajakirjas.

² Suuruselt teine saar, mis kuulub Lääne-Eestisse ja asub Läänemeres, on Hiiumaa ning seal elavaid inimesi kutsutakse hiidlasteks.

³ Sauna-aasta 2023. Hiiumaa. [<https://hiiumaa.ee/sauna-aasta/>] 8.02.2023

⁴ Oma varasema, 20-aastase staaži aastatel 1953–1973 saunas käimise arvab MR võrreldes tänapäeva sauna kvaliteedi ja võimalustega nõ saunatamise eelperioodi (vt ka sellega seotud viiteid ja eesti keelset täisartiklit CD-I ning selle trükisel olevat inglise keelset kokkuvõtet).

⁵ Lääne-Eesti saared on UNESCO tiiva all kestliku looduskasutuse eeskujuks. [<https://hiiumaa.ee/laane-estis-saared-on-unesco-tiiva-all-kestliku-looduskasutuse-eeskujuks/>] 12.02.2023

kultuurisündmustest, lase hea maitsta värskel kalal ja muudel kohalikel hõrgutistel – kõik on võimalik.⁶

97% Eesti saarte elanikest elavad kolmel suuremal saarel: ⁷ Saaremaal (2683,25 km² ja 31 304 elanikku), Hiiumaal (1018,49 km² ja 8995 elanikku) ja Muhumaal (204,86 km²). 2011. aasta rahvaloenduse andmetel elas saartel püsivalt 40 715 inimest ehk 3% Eesti püsielanikest. Veel 2000. aasta loenduse ajal elas saartel kokku 47 404 inimest. Kuigi saareelanike arv on jätkuvalt vähenenud, on püsivalt asustatud saarte arv 2000. aastaga võrreldes, mil aastaringseid asukaid oli 14 saarel ja laiul (Saaremaa, Hiiumaa, Muhu, Kihnu, Kassari, Vormsi, Prangli, Ruhnu, Piirissaar, Manija, Abruka, Kesselaid, Vilsandi ja Naissaar), kasvanud 2011. aastaks 19-le – lisandunud on Väike-Pakri, Osmussaar, Kõinastu, Aegna ja Mohni.

Väikseid saari nimetatakse laidudeks, rahudeks, karedeks, nasvadeks, mäkkideks, kivideks, kuivadeks jne.⁸ Umbes pooled Eesti väikesaared on ametlike nimedeta.

* * *

Saun ja saunandus on Eestis sajandeid au sees ja aktuaalne olnud. Siiski võib ütelda, et nõ uue hoo sai saunandus Eestis sisse eelmise sajandi kuuekümnendate aastate teise poolel ja seitsmekümnendate aastate esimese poolel. Selleks andis hoogu suvilate ehitamine põhiliselt hooajaliseks kasutamiseks, kus saun oli oluline hoone osa. Mõneti oli eeskujuks Soomes tehtu ja nähtu. Sellest tekkis meil ka saunatüübi iseloomustamiseks mõiste – soome saun.

Järgnev sauna-aasta kirjutis on tähelepanu juhtimine hiidlaste saunandusele ning tänuku ja lugupidamisest hiidlaste vastu, sest olen kümneid ja kümneid kordi Hiiumaal lahke vastuvõtu osaliseks saanud ning nende abil Hiiumaad avastanud. Artikli koostajale on kõigi teiste saunade kõrval südamelähedaseks olnud saunad Hiiumaal (eriti suitsusaun, on ju ka koduhoovis Pirita-Kosel oleva suitsusauna eeskujuks Hiiumaa Soera Talumuuseumis olev saun; lisaks seinte materjaliks jalal kuivanud kuused-männid Kõpu poolsaarelt, sauna palkide varaja, meister-paadiehitaja Kukka külast; sauna kokku panijad ja lõplikult valimistajad samuti Hiiumaalt). Suitsusauna ehitus MR-le toimus hea sõbra, hiidlase Riho Tartu (9.09.1950–29.05.2020) otsesel ja kaudsel juhtimisel-juhendamisel ning seepärast on alljärgnevalt kirjutatud hiidlaste poolsed sauna kogemused, seisukohad ja paar fotot. Muide, juulis-augustis 1974, pärast TPI lõpetamist Tapal sõjaväe laagris, magasime Rihoga ühes ja samas kaheksakohalises telgis.

Artikli lõpus on põgusalt (PS: Saaremaine saunaelamus) siiski ka Saaremaa ja Muhumaa saunadest kirjutatud ning mõned fotod lisatud.

Kuna artiklis tuleb juttu eeskätt Eesti kolme suurema saare saunandusest, siis pidas artikli koostaja vajalikuks üldse meie saartest lühiülevaade anda.

⁶ Saared. Eesti saared | Puhka Eestis. [<https://www.puhkaeestis.ee/et/ponevad-paigad/saared>] 11.02.2023

⁷ 2015. aasta andmed: Eesti saared suuruse järgi. Valem.ee [<https://www.valem.ee/et/eesti-saared>] 11.02.2023; 2015 arvestuses on maakerke tulemusena teiste saartega liitunud ega kuulu meresaarte ametlikku nimistusse Kassari, Võilaid ja Suur-Tulpe.

⁸ Saared. Eesti Saarte Kogu. [<https://saared.ee/liikmed/>] 11.02.2023

Sauna-aasta puhul valmis koduleht Sauna2023, kus on üle Eesti kaardistatud kõik avalikud- ja rendisaunad – üle 150 sauna ja üle 20 erineva saunatüübi, sealhulgas puuküttega, elektri-, sambla-, turba-, auru-, aromaati-, infrapuna-, soola- ja iglusaunad, parvel ujuvad tünnivannid jpm. Valmimas on ka sauna broneerimissüsteem.

Eesti suitsusauna traditsioon kuulub lausa UNESCO vaimse kultuuripärandi nimekirja. Suure töö saunatraditsioonide väärtustamiseks on teinud võrokeled, eesotsas Mooska talu perenaise Eda Veerojaga. Just nende eestvedamisel kanti 2014. aastal Võromaa suitsusaunakombestik UNESCO vaimse pärandi esindusnimekirja.

Pirita-Kosel asuvas MR koduaia loodepoolses nurgas paiknevas suitsusaunas ning selle ees kiigel ja kõrval välikamina-suitsuahju juures on suveperioodil paljusid sõpru ja kolleege nii Eestist kui teistest riikidest võõrustatud ning konverentside korraldamise, ajakirja väljaandmise ja teiste aktuaalsete sündmuste probleeme, mõnikord ka suitsulesta, grillvorsti ja -liha jms juures arutatud (osalenud on Manfred O. E. Hennies (10.09.1938 – 18.10.2019) /Kieli Rakendusüliskool, Saksamaa/, Jaan Karu /TTÜ/, Sulev Mäeltsemees /TTÜ/, Janno Reiljan (8.10.1951 – 23.01.2018) /TÜ/, Igor Risin /Voroneži RÜ, Venemaa/, Jüri Sepp /TÜ/, Epp ja Tiit Õim /sõber tudengiajast/ ning mitmed teised). Sagedased külalised on suitsusaunas olnud ka mitmed teised kolleegid, paljud tuttavad, sugulased ja naabrid. Eriti suur saunafänn on olnud Manfred, sest tema jaoks oli suitsusaun tõeline eksootika.

Hiidlasele on saun püha

2023.aasta on Eestis kuulutatud sauna-aastaks. Hiiumaal on kõik aastad sauna-aastad. Iga hiiu kodu ja suurema osa saare majutuste juures on saun. Või vähemalt kokkulepe naabriga, kelle juures saab sauna teha. Saunaga käib kaasas hüva suupiste, mõnus jutuveestmine ja vaimukas hiiu nali.

Saun on parem kui jalgpall

Saun on hiidlasele nii tähtis ja püha asi, et laupäeviti ehk saunapäeval võiks nii Ott Tänaku sõidud kui jalgpalli MM-mängud pidamata olla. Et saaks rahus juttu veeretada, leili võtta ja vihelda. Parematel aegadel olid hiidlastel saunapäevad ka kolmapäeviti, kuid tänapäevased olmemugavused on kesknädalase ihu harimise traditsiooni harvemaks jätnud.

Vihitlemine on omaette teadus

Hiiumaal öeldi, et neli asja, mis teevad inimese terveks on: saun, viht, viin ja tõrv. Vihitlemisel annab efekti mitte jõuline nüpeldamine, vaid ihule kleepunud lehe lahti tõmbamine – mida suurem leht, seda parem toime.

Viha võib teha ükskõik mis puu okstest, aga eri puuliikidel on oma mõju. Kadakaviha kohta näiteks öeldakse, et see turgutab. Kõige levinum on muidugi kaseviht (vt foto 1), aga vihtasid on väga erinevaid. Mitte ainult puuokstest, vaid kõigest oskab hiidlane viha teha, kasvõi vanast kalavõrgust või nõgestest. Osavamad kasutavad viha sidumiseks nõõri asemel kasevitsa. Vihale anti vanasti mitu tööd, enne kui see otsa sai. Näiteks tehti

vanast vihast enne tulehakatiseks saatmist leivaahju luud. Öeldi, et naised, kes leivaahju luuda teha ei oska, ei saa mehele.

Foto 1: Sauna lahutamatu osa on vihtlemine – saunavihad on leos ja valmis vihtlemiseks // Foto: Kristina Mägi

Saun on oluline rituaal

Öeldakse, et vanasti hiidlase elu algas ja lõppes saunas. Saunast sai hiidlane abi ka haiguse korral – see oli vaese inimese arst. Seljavalude leevendamiseks tuli haiget kohta kõvasti vihelda, kurguhaiguste ravimiseks tilgutati leilivette tärpentini.

Vaesel ajal ei tehtudki igas talus iga nädal sauna. Küttepuid olid hinnas ja neid sai raha eest suurele maale müüa, kokkuhoiu mõttes kasutati naabrisauna. Sellest ka väljend „küla saunad köetakse kordamööda“.

Juba sauna kütmine oli eriline toiming. Sauna ettevalmistamisele kulus vanakooli kerisega terve päev. Kütta tuli viis tundi, lisaks veel puhastamised-tuulutamised ja muud tähtsad asjatoimetused. Kui elumajas kasutati tule tegemiseks oksi-käbisid ja muud käepärast, siis saunaõhtuteks varuti kase- ja haavahalge. Keris pidi kuum olema, hästi köetud saun oli soe hommikuni ja leili sai võtta veel ka teisel päeval. Vanasti kasutati saunas pesemiseks puust vanni, sest usutavasti oli vesi selles palju parem kui tavalises vannis.

Sauna jagub omadele ja külalistele

Saunade valik Hiiumaal on lai ja vist ei leidu maailmas saunatüüpi, mida saarel ei ole. On iglusaun, auru- ja telksaun, tunnisaun, Soome saun ja kõik ülejäänud variandid. On ka kaks toimivat avalikku suitsusauna (vt foto 2), mida saab privaatsemaks ürituseks

rentida. Ratastel sauna või saunatünni saab tellida kuhu vaid soov on: metsa, mere äärde või lumisele põllule.

Saun nõuab pühendumist

Lisaks tavadest kinni pidamisele on tähtis ka tuju. Sauna tuleb minna heal meelel, ilma kurjade plaanideta. Saunamõnude kõrval on olulisel kohal omavaheline suhtlemine. Hiidlastel on ka täitsa oma uudisteagentuur – KKNSR, mis on lahti seletatult „keegi Kärda naine saunas rääkis“. Sauna sisse minnes ikka teretati, öeldi: „Tere, sauna!“. Olid ka mitmesugused keelud, näiteks ei tohtinud saunas vilistada. Saunas pidi olema viisakas.

Foto 2: Sauna-aasta 2023. Hiiuamaa. Suitsusauna leiliruum. [<https://support.google.com/legal/answer/3463239?hl=et>] 7.02.2023

Saunabusside festival kutsub leiutajaid

Juba 17 aastat on Hiiumaal korraldanud liikuvate saunade festivali „Saunabussi pidu“, kus viheldakse korralikult ja valitakse välja aasta parimad mobiilsed saunad. Pikaks nädalalõpuks tulevad Hiiuamaale kokku nii isesõitvad kui järel veetavad saunad ja kogemusi saab vahetada kõigil saunaga seotud teemadel alates vihtlemise temperatuurist ja lõpetades saunabussi rehivialikuga.

Iseliikuvaid saunasõidukeid on ehitatud mitmel pool Eestimaal, kuid saunabusside kokkutuleku traditsioon on välja kujunenud ja püsib just Hiiumaal.

Pööriöö tulepidu

Vananaistesuvel, 23. septembril toimub esmakordselt hiiumaa suur saunapäev! Üle saare on võimalik kogeda erinevaid saunaelamusi. Avatud on mitmed töötoad ja maitsta saab saunatoite. Saunapäeva lõpetab pööriöö tulepidu.

Hiiumaa saunatooted on saadaval ka tänapäeval

Koguni oma saunaseebid ja muud saunatarbed on Hiiumaal olemas. Pesuõvami asemel kasutatakse Hiiumaal peenikese silmaga kalavõrku, toredad kohalikud tooted on ka selja pesemishõõr, leiliveekotike ja Käina lahe muda.

Foto 3: Sauna-aasta 2023. Hiiumaa. Vaade saunabasseinist merele!

[<https://hiiumaa.ee/wp-content/uploads/2023/01/H2A9653-1024x682.jpg>] 7.02.2023

Vana aja saunatoidud olid karask, kruubipuder, herved, kuivatatud õunad, – sest kes siis kommi sõi – ja käkiseplik. Hiiumaal leili võttes tasuks esmalt vaadata kohalike tootjate riilule poole – Hiiu maitseid sobivad Hiiu saunaga hästi.

<https://pood.hiiumaa.ee/wp-content/uploads/2021/04/hrm-est-2.png>

* * *

PS (Post Scriptum; < Id pärast juurdekirjutatu): Saaremaine saunaelamus ⁹

Vanasti oli saun talu süda, kus elu nii algas kui ka lõppes. Saunas suitsutati liha ja kuivatati ravimtaimi. See oli peamine pesemise koht ja talve külmematel päevadel isegi elati koos loomadega saunas. Tänapäevaks on sauna roll paljuski muutunud, ent populaarsus siiski säilinud. Ei ole oluline millisesse sauna minna. Kõik need pakuvad turgutust nii ihule kui hingele. Alljärgnevalt mõned huvitavad saunad, mida Saaremaal ja Muhus proovida saab.

Spaade erilisemad saunad

Spaapuhkus on üks lihtsaim viis saunaelamuse saamiseks. Klassikalise Soome sauna ja aurusauna kõrval on Saaremaa spaades mitmeid huvitavaid variante. Näiteks pakub **Grand Rose SPA** saunakeskus kadakasauna, mis on 60 kraadine ja suure õhuniiskusega kadaka aroomidega saun. Tõeliselt saaremaine! **Georg Ots SPA** ootab tõelisi saunasõpru leilisauna "Sven". See 80-kraadine Soome saun on mõeldud neile, kes eelistavad saunas olla ilma riieteta, nii nagu vanad skandinaavlaste seda kunagi tegid. Mitmes spaas saab soovi korral rentida privaatasauna. Kui **Arensburg Boutique Hotel & Spa**, **Asa spa** privaatasaunad asuvad spaakompleksi lähedal, siis **Johan Spa** on enda privaatasauna viinud hoopis hotelli katusele. Lisaks kuumale leilile saad seal nautida ka kõrget vaadet Kuressaare vanalinnale. (vt. foto 4)

Foto 4: Johan Spa privaatasauna juurde kuulub ka katusel olev mullivann // Foto: Johan Spa

⁹ Saaremaine saunaelamus. [<https://visitsaaremaa.ee/saun-saaremaal/>] 12.02.2023

Tõelise sauna elamuse saab mõnest ajaloolisest saare talust. Näiteks **Maali talu** saun seisis esimesed 100 aastat Ahjal (alevik Põlva maakonnas Põlva vallas) suitsusaunana. Pärast Saaremaale toomist sai sellest keriseküttega saun. Lisaboonusena on saunalistel võimalik osaleda viha meisterdamise ja kehakooriga valmistamise õpitubades.

Sadama talus vihtlemine ja leilitamine on Saaremaa nõuetele vastav – mõnus! Sauna kõrval asub allikatiik, mille temperatuur on aastaringselt 3 kraadi. Peremehe sõnul väheneb allikas supeldes supleja vanus lausa 3,5 aastat. Saare saunakultuuri lahutamatuks osaks on päris ehedad suitsusaunad.

Saunast sauna saunarallil

Saaremaa loodeosas Tagamõisa poolsaarel **Undva külas** toimub igal suvel saunaralli, kus päeva jooksul läbitakse mitmeid kohalikke saunasid. Liikumine saunade vahel toimub üheskoos rongkäiguna pillimängu saatel. Iga võõrustaja tutvustab mõnd põnevat saunarituaali ja lisaks kostitab saunalisi isevalmistatud hea ja paremaga. Osalised saavad tänuks sauna seinale kadakast medaljoni.

Muhu saarel romantilises **Koguva kalurikülas** ootab sootuks isemoodi saunaelamus. Seal on võimalik saunatada otse keset merd. **Bottengarni külalistemajas** saab ööbida ujumajas, mille juurde kuulub ka õhtune saunatamine keset merd asuvas ujusaaunas. (vt foto 5)

Foto 5: Muhu saarel, Bottengarni külalistemajas saab sauna nautida keset vett // Foto: Bottengarni külalistemaja

Rendi saun oma õuele või üksikule mererannale

Kui olemas on asukoht sauna jaoks, aga sauna ennast ei ole, siis aitab vähemalt ajutiselt hädast välja sauna rentimine. Saarel pakutakse nii torusauna kui ka kumblustünni, mis tuuakse just sinna, kuhu sina tahad. Olgu selleks siis jõekallas või kohisev metsaveer.

* * *

Sauna ja saunatamist võib pidada Eesti rahvuslikuks rikkuseks ja kultuuriväärtuseks. Niisama on see kindlasti kõigi teiste Balti riikide ja Põhjamaade rahvaste rikkus ja kultuuriväärtus, aga sama ka kõigi nende rahvaste ja rahvuste jaoks kogu maailmas, kus saunast lugu peetakse ja sellealaseid traditsioone hinnatakse ning alal hoitakse. Seda toetab kindlasti Eesti sauna-aasta 2023, mis on ühtlasi üks osa meie kultuuripoliitikast.

* * *

Lõpetuseks

Soome on kahtlematult kõige kuulsam saunamaa. Tooksin siinjuures kuus fakti rahvusvaheliselt tuntud saunaksperdi, Sauna from Finland ry asutaja ja tegevjuhi, soomlase Carita Harju raamatust „Hea enesetunne saunast. Saunafulness“ eesti keelsest versioonist (lk. 223-224):

„Fakt 1. Soomekeelne sõna *sauna* on võõrkeeltes üks levinumaid laensõnu soome keelest ning saunatamine on Soome riigikuvandi ja maine oluline osa.

Fakt 2. Soome saun pälvis 2020. aasta lõpul väärtusliku rahvusvahelise tunnustuse, kui Soome saunatraditsioon valiti UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja: see on selles muide esimene Soome objekt. Pääs UNESCO nimekirja teeb Soome sauna maailmas veelgi kuulsamaks.

Fakt 3. Soomlane läheb esimest korda sauna varem kui pooleaastaselt ja jätkab saunatamist keskmiselt poolteist korda nädalas kuni kõrge eani. Kokku käivad soomlased aasta jooksul keskmiselt saunas üle 200 miljoni korra.

Fakt 4. Soomes on hinnanguliselt üle kolme miljoni sauna. mis tähendab, et meie maal on saunu rohkem kui autosid. Tuntud on ka väide, et kui soomlased tahaksid, võiksid nad kõik ühel ajal korraga sauna minna.

Fakt 5. Soome on maailma saunatihedaim riik, st meil on kõige rohkem saunu elaniku kohta.

Fakt 6. Igaühel on oma viis, kuidas ja millal saunatada. Uuringute järgi käib 90% soomlastest saunas vähemalt kord nädalas.“

Allikas:

Harju, C. (2021). Hea enesetunne saunast. Saunafulness. Elina Ahlbäck Literary Agency OY. 230 lk.

Lisateave: www.saunafulness.fi ; eesti keelde tõlkinud: Ülle Tarum-Saarmann. Rahva Raamat AS

Eesti Maaturismi kiri, 24.08.2023. eesi@maaturism.ee:

Kirjuta ajalugu!

Saunasõpradelt oodatakse Eesti Rahvaluule Arhiivi lugusid, mis kajastavad erinevaid kogemusi, räägivad saunatamise kombestikust, saunast kui tervendavast rituaalist, lugusid, mis kajastavad saunavestlusi ja koosviibimisi, erinevat pärimust ning uskumusi, kus saun on saanud püha paiga staatuse. Kirjutada saab ka mitu lugu. Kuni 31.12.2023